

17. **Рабенчук О.** Морально-психологічний стан та реакція населення України на голод 1946–1947 рр. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. / відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 9. С. 368–384.
18. Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.): Сб. документов за 50 лет / Сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков; Под общ. ред. К. М. Боголюбова, М. С. Смиртюкова. Москва: Изд. полит. лит., 1967. Т. 3 (1941–1952 гг.). 751 с.
19. **Світленко С. І., Білокінь А. Н.** Приоритети: історико-краєзнавчі нариси. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2001. Фотоілюстрації.
20. **Стяжкіна О. В.** Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття. Донецьк: «Східний видавничий дім», 2002. 270 с.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5716. Про виселення із сіл паразитуючих елементів (1949 р.), 30 арк. Арк. 2.
22. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОВУ). Ф. 2. Кабінет Міністрів України. Оп. 7. Спр. 6824. Матеріали про будівництво в колгоспах УРСР (жовтень – грудень 1948 р.), 212 арк. Арк. 151.
23. ЦДАВОВУ. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 6824. Арк. 12.
24. ЦДАВОВУ. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 6824. Арк. 11.
25. Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення у віддалені райони осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя» (21 лютого 1948 р.). URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1134/17> Назва з екрану.

Надійшла до редкол.: 16. 12. 2019

Прорецензовано: 23. 12. 2019

УДК 94:329(477) «1954–1964»

DOI: 10.33287/11941

МАТЕРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧА СФЕРА УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА: СПРОБИ РЕФОРМУВАННЯ ЗА ЧАСІВ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»

О. Ф. Нікілев

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Розглядаються спроби реформування хрущовським керівництвом матеріально-виробничої сфери українського села у контексті проголошеної політики потужного піднесення аграрної галузі в короткі терміни. Показано шляхи і методи, застосовані для досягнення поставленої мети.

Ключові слова: Хрущовська «відлига», реформи, українське село, матеріально-виробнича сфера.

Attempts are being made to reform the Khrushchev leadership of the Ukrainian agricultural sector in the context of a proclaimed policy of a powerful uplift of the agricultural sector in the short term. The ways and methods used to achieve this goal are shown. It was noted that in addition to financial support and reorganization of the structure of management of the material and production sphere of the village, a course was taken to increase the intellectual potential of the management and technological units of the collective farm production and its servicing structures, namely, machine-tractor stations. It is shown that this was planned at the expense of non-agricultural workers and residents of the city. It was found that the course to solve problems of agricultural production at the expense of other sectors of the economy did not justify itself. At the same time, it is noted, in the course of its implementation, radical structural and organizational changes have occurred in the industry, the result of which was the abolition of the outdated system of relations between the collective farms and the state.

The servicing agricultural enterprise structures, together with the material base and their employees, were included in the collective farms and became their integral part. At the same time there was a change in the functions of their specialists. Instead of bureaucratic planning and control, they began to implement technological and managerial ones. As a result of such changes, a new professional and industrial unit was formed in the collective farms, and in the countryside - a new social stratum - the production intelligentsia. In essence, this process was a cursory one, as the priority was to increase the productivity of collective farm production in accordance with the increased needs of the state through the elementary quantitative saturation of technological and managerial units of collective farms employees assigned to perform the relevant functions. This testified to the continued underestimation of the agricultural industry and the new management, to treating it as less valuable than other industries. In fact, despite certain quantitative and qualitative shifts, there was a lack of fulfillment of the basic tasks of organizational and economic reform of the material and production sphere of the Ukrainian village, as one of the important components of a powerful uplift of agricultural production.

Keywords: Khrushchov «thaw», reforms, Ukrainian village, material and production sphere.

Вступ. Аграрна політика держави за часів М. Хрущова є предметом досить прискіпливої уваги вітчизняних істориків. в цьому плані на сьогоднішній день зроблено вже чимало. Так, І. М. Лубко проаналізувала трансформації в сільськогосподарській галузі досліджуваного періоду та їх вплив на українське село в її соціальній складовій [3]. Л. В. Ковпак розглядала участь республіки у реалізації політики держави з освоєння цілинних земель [1]. В.О. Марченко досліджувала виробниче колгоспне повсякдення селян [4]. В. І. Рибак і І. М. Романюк присвятили свої праці соціально-побутовому і культурному стану села [6, 7].

Постановка завдання. Попри наявний інтерес науковців до даної проблематики, ще значний спектр питань потребує свого дослідження. Зокрема й таке, як реформування матеріально-виробничої сфери села. Ця публікація має на меті, до певної міри, заповнити існуючу наукову прогалину.

Результати дослідження. За планом економічного розвитку СРСР на 1946–1950 рр. сільське господарство мало за п'ять років вийти на довоєнний рівень економічних показників. Проте, через надання партійно-державним керівництвом пріоритетності у відродженні економіки промисловості, було заплановано виділення сільськогосподарському сектору, у тому числі і для республік, що зазнали окупації, мізерних, порівняно з його потребами, коштів та покриття їх дефіциту за рахунок внутрішніх резервів самих колективних господарств.

Результати обраного курсу почали даватися ознаки уже на кінець 1940-х рр. Вони виявилися значно гіршими від очікуваних. Практично, визначені для галузі параметри, не були виконані. Намічені показники не досягали довоєнного рівня, а по більшості позицій були навіть гіршими. За таких умов вирішення завдання по отриманню у більших і всезростаючих розмірах сільськогосподарської продукції керівництво держави вбачало у розвитку саме екстенсивних форм діяльності на селі, які стимулювалися посиленням адміністративно-примусових заходів з боку держави, а саме: збільшення норми вилучення колгоспної продукції, обов'язкове залучення до її здачі селянських особистих господарств, подовження робочого дня колгоспників (від сходу до заходу сонця).

Зміни, що відбулися у вищих ешелонах держави і партії навесні 1953 р., зробили реальним внесення серйозних корективів у проведення аграрної політики. До керівництва партією, а фактично і державою, прийшов М. Хрущов, людина, яка протягом значного часу очолювала партійну організацію України. Він активно займався питаннями сільського господарства республіки і добре знав всі вади здійснюваної Й. Сталіним політики на селі, тому з перших днів перебування на посаді першого секретаря ЦК ВКП(б) обрав пріоритетним напрямком своєї діяльності саме аграрну галузь, що найбільше постраждала від брутального ставлення до неї попереднього лідера. У вересні того ж року відбувся пленум з питань розвитку сільського господарства, який поставив завдання потужного піднесення галузі у найкоротші строки.

Пленум проаналізував ситуацію, що склалася в сільському господарстві впродовж 1945–1953 рр., і визнав, що основними причина-

ми такого незадовільного стану була недостатність фінансових вкладень у аграрну галузь, нерівноправні стосунки держави з колгоспами, недостатня технічна забезпеченість села, низька агрокультура. Одним з чинників відставання сільського господарства був і недостатній рівень інтелектуалізації виробничої сфери: основна маса працівників колгоспів мала вкрай низьку освіту, більшість керівних посад в господарствах займали практики. Лише 18,5 тис. фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою з 350 тис. задіяних у системі міністерства сільського господарства Радянського Союзу працювали у колгоспах, з 92 тис. голів колгоспів тільки 2,4 тис. мали вузівську та ще 14,2 тис. – технікумівську підготовку [5, с. 23]. У машинно-тракторних станціях залишався низьким рівень забезпеченості керівних та інженерно-технічних посад фахівцями з відповідним рівнем підготовки. Основна маса спеціалістів сільського господарства продовжувала осідати у різного роду установах, а виробництво колгоспів, радгоспів, МТС продовжувало відчувати гостру потребу в них.

Для виправлення зазначених недоліків було визнано за необхідне, поряд з широким комплексом фінансових та соціально-економічних заходів, проведення ряду організаційно-структурних змін у роботі самого сільськогосподарського міністерства, що переслідували мету більш тісного залучення спеціалістів до процесу вироблення сільськогосподарської продукції. За для цього було намічено скоротити кількість працюючих в апаратах управління від верхніх до самих нижніх ланок і направити їх на роботу у МТС та колгоспи, а також – ліквідувати районні відділення сільського господарства (РВСГ) разом з дільничною мережею, а їхніх працівників у повному складі перевести у штаги машинно-тракторних станцій з тим, щоб вони займалися лише обслуговуванням колгоспів.

У самих же машинно-тракторних станціях планувалося значно підняти рівень ефективності інженерної служби як основи успішної механізації сільсько-господарських робіт. Здійснити цей процес планувалося за рахунок інтелектуального потенціалу міста. Малося на меті направити інженерно-технічних працівників промислових підприємств і установ на роботу до МТС і замінити ними працівників керівної і технологічної ланок, що за своїм освітнім рівнем, діловими якостями та фахом не відповідали вимогам їхніх посад. Для виконання наміченої мети було заплановано на 1 березня 1954 р. направити з реорганізованих управлінських структур галузі країни 105,5 тис. агрономів, зоотехніків і ветеринарів, 12 тис. 325 інженерно-технічних спеціалістів [8, арк. 3, 9, 21]. Для України завдання становило

відповідно 17 тис. і 3 тис. (пізніше, у процесі його виконання, остання цифра була збільшена до 3 тис. 123 – інженерів та 2 тис. 212 – техніків [8, арк. 21].

Здійснення рішень ЦК із залучення працівників реорганізованих структур до сільськогосподарського виробництва відбулося досить швидко. Вже 1 листопада 1953 р., тобто менше, ніж за два місяці після пленуму, у МТС працювало 85 тис. спеціалістів, або 80% до плану [9, арк. 93]. В Україні на цей період процент виконання становив 110,1% [9, арк. 100].

Але вже у процесі реалізації даної постанови стало зрозуміло, що у такий спосіб мети з безпосереднього залучення спеціалістів до процесу колгоспного виробництва не вдасться досягти. Переведення їх з однієї державної структури до іншої, практично, нічого не міняло у стосунках між колгоспами і обслуговуючими їх організаціями. Самі спеціалісти, залишаючись у штаті державних організацій, мало що змінили у стилі своєї роботи. Тобто ідея залучення фахівців з вищою і середньою освітою до безпосереднього виробництва сільськогосподарської продукції не позначилася на підвищенні ефективності колгоспного виробництва. З усією очевидністю поставало завдання доведення її до логічного завершення.

З цією метою у серпні 1955 р. ЦК КППС та Радою Міністрів СРСР було прийнято постанову «О мерах по дальнейшему улучшению агрономического и зооветеринарного обслуживания колхозов», якою працівники агрономічного, зоотехнічного і ветеринарного профілю переводилися зі штатів МТС у штати колгоспів і мали вступати до сільгоспартілей, тобто ставати колгоспниками. З її прийняттям фактично завершувався період, коли спеціалісти сільського господарства являли собою частину державних службовців, які виділялися для обслуговування виробничих процесів аграрного виробництва і соціально та організаційно знаходилися поза колгоспним виробництвом й не відповідали за його результати.

Водночас дана постанова фактично вольовим порядком змінювала соціальний статус значної маси працівників аграрно-зоотехнічної сфери, що влаштовувало далеко не всіх з них. Непідкріпленість же прийняття її іншими заходами вплинула на темпи, стан і результати формування нової професійної верстви у колгоспах. Хоча саме дана категорія спеціалістів, у більшості, за своїм соціальним походженням і способом життя була наближена до колгоспників, процес її вживання у професійно-виробничу структуру села відбувався досить непросто. Певна частина спеціалістів не бажала втрачати свій статус

працівника районного рівня, державного службовця з усім комплексом соціальних і матеріальних благ (оплачувана відпустка, оплата лікарняних, отримання пенсій за рахунок держави тощо).

Ті ж фахівці, що «влилися» до колгоспів, зіткнулися на місцях з проблемами матеріального, соціально-побутового, виробничого, психологічного характеру. У повсякденній практиці вони тепер стали підпорядковуватися головам колгоспів і правлінням, які, у своїй більшості, не розглядали їх як важливу і необхідну ланку виробничого процесу колективних господарств. Село, за традицією, продовжувало ставитися до спеціалістів як до зайвого елемента, утримання якого додатковим тягарем лягало на колгоспну економіку, тому при найменшій нагоді позбувалося їх. Характерною була ситуація, зафіксована документально 1956 р. у колгоспі ім. Жданова Сквирського району Київської області. Там голова колгоспу зняв з роботи зоотехніка і ветеринарного лікаря, мотивуючи своє рішення тим, що оплата їх праці – це даремна витрата колгоспних грошей. «Обійдемося і без них, як обходилися раніше до цього часу. Навіщо їм платити зайві трудовні» [12, арк. 67].

Директивними документами, за якими спеціалісти переводилися до колгоспів, не було визначено розмір і норми їх заробітної плати. Тому вона встановлювалася довільно, у залежності від бажань голів колгоспів і правлінь. У результаті, у більшості господарств спеціалісти – особи, які несли відповідальність за результати діяльності очолюваних ними галузей колгоспного виробництва, отримували значно менше за керівників структурних підрозділів цих галузей: завфермами, бригадирів виробничих бригад. Ситуацію рятувала грошова доплата, здійснювана державою до січня 1959 р.

У виробничому плані вони також втратили в очах селян свій високовартісний статус, який мали до переведення у колгоспи. У переважній більшості господарств голови нехтували їхніми знаннями і використовували не за фахом, залучали до виконання різних поточних колгоспних робіт. Особливо складно було молодим спеціалістам, які прибували до колгоспів після закінчення навчальних закладів. Вони використовувалися не те, що не за призначенням, а взагалі на роботах, що не потребували освіти: сторожами, комірниками, експедиторами, по сильними тощо. У переважній більшості господарств не було створено необхідних умов для роботи спеціалістів. Вони не були забезпечені засобами для пересування, робочими місцями. Поширеним явищем було зняття їх з роботи лише тому, що вони чимось не догодили головам колгоспів. Не були спеціалісти, у більшості, забезпечені і житлом.

Такий прийом селом переведених до його виробничої сфери спеціалістів сприяв тому, що значна частина з них не змогла і не захотіла миритися зі становищем, в якому опинилася у результаті непередуманих заходів вищого партійно-державного керівництва, і почала полишати колгоспи, перемищуючись в інші сфери економіки. Так, до постанови про переведення спеціалістів із МТС у колгоспи, в них працювало 26 тис. 739 агрономів і техніків, а на 1 січня 1956 р. разом із прибулими випускниками навчальних закладів – 23 тис. 999 осіб [13, арк. 115]. Ще через півтора року, кількість їх у господарствах становила 25 тис. 385 осіб. При тому, що до колгоспів прибуло більш як 16 тис. випускників вузів і технікумів [14, арк. 202]. У 1958 р., при направленні 32 тис. 142 молодих спеціалістів агрономічного і зоотехнічного профілю, кількість їх зросла лише до 27 тис. 373 осіб [15, арк. 40]. Тобто, лише щорічна масована «інтервенція» випускниками навчальних закладів дозволяла утримувати ситуацію у агрозоотехнічній галузі на більш-менш сприятливому кількісному рівні.

Аналогічні труднощі мали місце і при виконанні поставленого завдання із забезпечення машинно-тракторних станцій інженерами і техніками. Реалізація його мала здійснюватися звичними, адміністративними методами. Оскільки це мали бути працівники промислових підприємств, то місія з їх направлення цілком лягала на керівництво та партійні організації заводів.

Ці кроки, як і уже здійснювані, були зустрінуті більшістю інженерно-технічних працівників досить стримано. Вони не горіли бажанням руйнувати звичний уклад життя, полишати свої посади, зривати сім'ї і везти їх у село, де умови праці і проживання були гіршими, а для значної частини їх – незвичними, тому під різними приводами ухилялися від направлення. Самі керівники підприємств і установ, низових партійних ланок також не поділяли у даному питанні точки зору вищого партійного керівництва. Тому їх діяльність у цьому напрямку носила досить часто формальний характер. Результатом такої позиції було направлення не кращих спеціалістів і організаторів, як того вимагала офіційна лінія, а тих, хто не зумів знайти можливостей аргументовано довести недоцільність свого переїзду у МТС, або тих, хто за своїми професійними і морально-діловими якостями був найменш потрібним виробництву.

Безумовно, такі спеціалісти і на новому місці роботи показували себе відповідним чином. Багато хто з прибулих спеціалістів свідомо порушував виробничу дисципліну, організовував роботу підприємств і підрозділів так, що погіршувалися економічні показники

їх діяльності, сподіваючись у такий спосіб звільнитися з посад, на які були направлені, і повернутися до міста. Тим більше, що підприємства і установи їх охоче приймали назад. Частина посланих починала «хворіти» і продовжувала це робити до тих пір, доки місцеве керівництво не вважало за краще для виробництва звільнити їх з посади. Були серед присланих спеціалістів і такі, хто, незважаючи на можливі партійні та адміністративні покарання, самовільно полишав роботу і повертався до міста.

За даними сільськогосподарського відділу ЦК КПУ на кінець 1954 р. лише інженерів, надісланих до МТС, полишило роботу 11,3% [16, арк. 29]. А за 1954 та 1955 рр. загалом було звільнено вже 27,3% від загальної кількості направлених з міста для роботи у машинно-тракторних станціях фахівців [16, арк. 22]. Причому, у ряді областей ці показники були значно вищими за середньореспубліканські. Наприклад, у Херсонській – за той же період повернулося до міст 30% посланих спеціалістів, у Львівській – 35%, у Вінницькій – 42,6%, у Київській – 43,3% [16, арк. 22].

Певний внесок у таку ситуацію робили власне й місцеві органи. Продовжуючи діяти у старому річищі, вони сприяли відтоку прибулих з міста спеціалістів. За традицією попередніх років, проголошений партією курс вони розглядали як чергову кампанію і тому, знов-таки ж за традицією, формально ставилися до її реалізації. З іншого ж боку, продовжували досить стримано ставитися до присланих спеціалістів. І тому при першій нагоді намагалися їх позбутися. Тут було декілька ефективних методів. Досить поширеною на місцях була практика направлення прибулих для роботи в МТС у інші сфери: навчальні заклади, державні, партійні установи тощо. Непоодинокими були випадки зняття з керівних посад (директорів, головних інженерів МТС) присланих спеціалістів під приводом повернення з навчання їх попередників.

Результатом дії всієї сукупності факторів став значний їх відтік назад до міста. У ряді областей плінність набула катастрофічних для проголошеного курсу масштабів. Наприклад, на лютий 1957 р. у Черкаській обл. – 70%, у Полтавській – 74%, а у Київській – 75% [17, арк. 176]. У цілому ж по Україні на вказану дату залишилося працювати за направленням 47% інженерів і 46,2% техніків [17, арк. 176]. Плінність кадрів не припинялася і в наступні роки.

Аналогічним чином складалася і кампанія з підвищення рівня керівництва колгоспним виробництвом, покращання його організаційно-господарського стану. Здійснювана у руслі запланованого ве-

ресневим 1953 р. пленумом ЦК КПРС потужного піднесення сільського господарства, вона ставила за мету заміну голів економічно слабких колгоспів працівниками міста, які, на думку вищого партійного керівництва, мали швидко вивести на необхідний виробничий рівень ці господарства. Початок їх поклала постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «О мерах по дальнейшему укреплению колхозов руководящими кадрами», прийнята у березні 1955 р. По Союзу їх мали направити 30 000 [10, арк. 129]. Для України була визначена цифра у 4 тис. 100 чоловік [2, с. 232–233].

Для майбутніх керівників господарств було заплановане трижневе навчання на курсах з наступною двомісячною практикою у передових господарствах. Були визначені також і заходи соціально-економічного характеру, що мали сприяти успіху задуманого. Всі направлені на посади голів колгоспів у рамках цієї кампанії мали отримувати протягом трьох років, що їм відводилися для виведення з відстаючих господарства, заробітну плату на рівні зарплатні попереднього місця роботи, їм виділялися позика до 10 тис. крб. на пільгових умовах для будівництва власних будинків, придбання худоби, облаштування садиб, з віддачею протягом наступних 10 років. Крім того, їм видавалася вихідна допомога у розмірі тримісячної заробітної плати, проїзні до місця призначення, а на період навчання і проходження практики – виплачувалася стипендія при збереженні заробітної плати на попередньому місці роботи. На відміну від членів сільськогосподарських артілей вони залишалися членами профспілок, з отриманням всіх належних їм видів допомоги, за ними зберігалось право, як за міськими жителями, на отримання пенсії за рахунок держави за вислугу років або при втраті працездатності [2, с. 501–504].

Але адміністративно-примусові методи виконання постанови позначилося на кінцевому результаті кампанії. Так, поряд з категорією міських жителів, які щиро бажали і дійсно могли за своїми фаховими і освітніми показниками зробити внесок у справу підйому сільського господарства, значною була частка осіб, які змушені були це робити під загрозою зняття з роботи, виключення з партії або інших покарань. В результаті, хоч у кількісному плані поставлене завдання було виконано, проте якісний бік справи був далеким від бажаного. Переважна більшість направлених раніше не працювала у сільському господарстві, лише 20 % з них мали фахову освіту.

За освітнім рівнем 30-тисячники поділялися так: вищу і незакінчену вищу мали 48%, середню спеціальну та загальну (повну і неповну) – 41%, в той же час 11% мали початкову освіту. За фахом вони

представляли весь спектр професійно-виробничої структури міста. 33% з них становили працівники партійних і радянських органів, 25% – промислових підприємств і транспорту: робітники і інженерно-технічні працівники, керівники виробничих підрозділів і 45% – представники різних установ і організацій: працівники міліції, прокуратури, суду, заготівельних, статистичних організацій, промартілей, банківської сфери, торгівлі, будівельних організацій, закладів культури, освіти [11, арк. 18]. Тобто, переважна більшість відібраних для роботи у сільському господарстві осіб за своїми фаховими даними не були готові до виконання складних обов'язків керівника колективного господарства.

Формальний підхід до здійснюваного заходу мав місце і на подальших його етапах. Так, значна частина тих, що направлялися, а саме працівники партійних і радянських органів, була взагалі звільнена від навчання, як категорія, що буцімто володіла всіма необхідними для здійснення керівних функцій у сільсько-господарських артілях навичками. У результаті, той загін посланців міста, який, за сподіваннями вищих партійно-державних структур країни, мав внести серйозні позитивні зрушення у роботу колгоспів, приступав до роботи на селі з досить приблизними уявленнями про коло обов'язків і проблем, пов'язаних з їх виробничою діяльністю. Це ж, у свою чергу, вело до розчарування села у компетентності посланців міста, їх спроможності зміцнити економіку колективних господарств.

Наслідком формального підходу до вирішення такого складного питання, як організаційно-господарське зміцнення колгоспів стали серйозні проблеми у виробничій діяльності 30-тисячників. Вже через півроку, тобто у звітно-виборчу кампанію 1955 р. по всіх областях України було знято 116 голів колгоспів-тридцятитисячників [18, арк. 9, 30, 38, 53, 102–131], а за 10 місяців року було замінено вже майже 10% направленої кількості [19, арк. 72]. На грудень 1957 р., з направлених у 1955 р., у наявності залишилося 66%, а під час звітно-виборної кампанії у січні-лютому 1958 р. мало бути звільнено ще 180 осіб [14, арк. 219]. У низці областей кількість тих, хто працював на посаді голови колгоспу з 1955 р., була ще меншою. У Ворошиловградській області на кінець 1957 р. їх залишилося 60%, у Вінницькій – 58%, в Одеській – 50% [14, арк. 211] .

Тобто курс на прискорене зміцнення керівної ланки колгоспів за рахунок міста, навіть із застосуванням адміністративних методів, також не набув достатнього розвитку і необхідної ефективності. Ситуація з підвищенням рівня інтелектуального забезпечення керівної

ланки колгоспного виробництва продовжувала залишатися складною. Заходи з її покращання М. Хрущов та його найближче оточення вбачали лише у подальшому застосуванні адміністративного ресурсу. З цією метою у березні 1958 р. було прийнято рішення про ліквідацію машинно-тракторних станцій і передачу їх виробничої бази разом з обслуговуючими її механізаторськими кадрами і інженерно-технічним та управлінським персоналом колгоспам [2, с. 501–504]. Але, як і попередні заходи, застосовувані під час вирішення проблеми з реформування галузі, даний – також виявився недостатньо ефективним, порівняно із задумом. Позитивна сама по собі ідея зосередити в одних руках усі обслуговуючі виробничий процес структури у колективних господарствах почала вирішуватися адміністративними заходами, без достатньої розробки інших – компенсуючих і доповнюючих.

Результати організаційно-виробничих пертурбацій, що відбулися у ході реалізації прийнятого рішення про переміщення у сільгоспартілі інженерів і техніків виявилися далекими від очікуваних. Адже у кількісному плані колгоспне виробництво небагато виграло від проведеної реформи. Так, у зв'язку з ліквідацією машинно-тракторних станцій, в їх особі ліквідовувалися органи, що здійснювали контролюючо-координаційні функції на районному рівні. Для компенсації втрати цих структур мали відродитися органи з аналогічними функціями – районні інспекції сільського господарства (РІСГ), які потребували своїх штатів. Крім того, у районах мали функціонувати підприємства, призначення яких полягало у здійсненні ремонту техніки, переданої колгоспам – ремонтно-технічні станції (РТС). Через необхідність заповнення вакансій новостворених керівних і виробничих структур, переважна більшість працівників МТС була переведена до їх складу.

В результаті здійсненої реорганізації село республіки отримало досить незначну частку інженерів і техніків. Так, з 34 тис. 376 спеціалістів, що на березень 1958 р. знаходилися у складі машинно-тракторних станцій, у колгоспи було передано 16,2% загальної їх кількості, 77% залишилися на районному рівні: у складі РТС, РІСГ, різних сільськогосподарських організацій. Решта перейшла працювати в установи і підприємства, не пов'язані з аграрним виробництвом. У якісному плані результати також виявилися протилежними ідеї здійсненого заходу. Серед переведених до колгоспів працівників переважну більшість, а саме 55,9% становили практики і лише 4% – особи з вищою освітою [20, арк. 52]. Через недостатність працівників інженерна служба почала започатковуватися далеко не у кожному

колгоспі. Так, 1959 р. лише у 6 тис. 859 господарствах з 10 тис. 900 були запроваджені посади інженерів і техніків [21, арк. 52]. В інших це питання через їх відсутність залишалося відкритим.

Переведенням до колгоспів інженерної служби було завершено структурну перебудову виробничої сфери сільського господарства. Але соціально-професійні зрушення, що супроводжували перебудовчий процес, значно відставали від нього. Проблема кадрового забезпечення колгоспного виробництва продовжувала бути гострою. Вихід із ситуації партійно-державне керівництво вбачало у продовженні залучення представників промисловості, партійних, радянських та господарських органів.

Так, у рамках політики з економії державних коштів, започаткованої наприкінці 1950-х рр. з ініціативи М. Хрущова, держава з січня 1959 р. припинила виплату частки заробітної плати спеціалістам. І переклала ці функції повністю на бюджети колгоспів, слабка економіка яких і без того була обтяжена примусовим викупом техніки реформованих МТС. Було визначено, що заробітна плата спеціалістів за розміром, з урахуванням стажу роботи, рівня освіти, посади, максимально мала становити 80% складу голів колгоспів і отримуватися ними у грошовій формі з 80%-ю виплатою щомісяця. Остаточне розрахування мало відбуватися наприкінці року. Але в результаті такого кроку держави у більшості господарств встановлена заробітна плата спеціалістів ставала нижчою, ніж раніше, і переставала влаштовувати їх. До того ж, на практиці розмір її був значно меншим, ніж фактично визначений, оскільки через брак коштів на рахунках колгоспів, у їх касах часто мала місце відсутність готівки. Внаслідок цього відбувалася лише частково і нерегулярно виплата заробітної плати спеціалістам.

Ситуацію ще більше ускладнило поширення на колгоспи кампанії зі скорочення управлінсько-адміністративного і обслуговуючого апарату, що відбувалася у рамках політики економії державних коштів. В умовах села здійснення її мало протилежні бажаним результати. По-перше, колгоспне виробництво, за рівнем забезпеченості фахівцями значно поступалося підприємствам, організаціям і установам міста. По-друге, процес формування керівної і технологічної ланки працівників колективних господарств на початок 1960-х рр. був ще далеким від завершення. Зі значними труднощами відбувалося створення їх відповідних служб: агрономічної, зоотехнічної, ветеринарної, інженерної. І у них спостерігався значний дефіцит профільних спеціалістів. Але, на догоду директивам вищих керівних струк-

тур, колгоспи змушені були скорочувати заступників голів колгоспів, агрономів, зоо- та ветеринарних працівників і направляти їх керівниками виробничих підрозділів. Посадове пониження супроводжувалося зменшенням заробітної плати, зміною форми і періодичності її виплати – у натуральному вигляді один раз у кінці року. Відбувалося пониження і соціального статусу такого спеціаліста. При цьому функції працівників, яких скорочували, мали виконувати за сумісництвом без будь-якої доплати їх колеги, які залишалися на своїх місцях.

Підсумком таких заходів держави стало погіршення матеріальних, виробничих і побутових умов спеціалістів. Значна частина їх змушена була постати перед вибором: або прийняти як належне зміни, що відбулися в їх соціальному, виробничому та фінансовому становищі, або змінити місце роботи. Більшість обирала останнє. З 34,4 тис. скорочених за 1962 і 1963 рр. лише 1717 осіб пішли працювати керівниками виробничих підрозділів [22, арк. 148]. Фактично такі заходи держави стали серйозним гальмуючим чинником у процесі підвищення ефективності виробничої сфери села.

Висновки. По суті, орієнтація на вирішення проблем сільськогосподарського виробництва за рахунок інших галузей економіки не виправдовувала себе. Курс на формування керівної і управлінської ланки колгоспного виробництва за рахунок жителів міста, працівників несільськогосподарської сфери, взятий 1953 р., не виявив очікуваної від нього ефективності. У той же час, у ході його здійснення, у галузі відбулися радикальні структурно-організаційні зміни, результатом яких стало досягнення мети, що ставилася з перших повоєнних років – наближення до безпосереднього виробництва сільськогосподарської продукції працівників зі спеціальними знаннями. Впродовж другої половини 1950-х рр. була скасована застаріла система стосунків між колгоспами і державою. Обслуговуючі сільськогосподарські артілі структури, разом з матеріальною базою і своїми працівниками, були включені до колгоспів і стали їх складовою частиною. При цьому відбулася зміна функцій працюючих у них спеціалістів. Замість чиновницьких плануючо-контролюючих вони стали здійснювати технологічні та управлінські.

У результаті таких змін у колгоспах відбувалося формування нової професійно-виробничої ланки, а на селі – нової соціальної верстви – виробничої інтелігенції. Фактично цей процес мав побіжний характер, оскільки пріоритетним завданням було підвищення рівня продуктивності колгоспного виробництва у відповідності зі зростаючими потребами держави шляхом елементарного кількісного насичення

технологічних і керівних ланок колгоспів працівниками, призначеними для здійснення відповідних функцій. Це свідчило про недооцінку сільського господарства й новим керівництвом, ставлення до нього, як до меншовартісної, порівняно з іншими галузями. Тож, не зважаючи на певні кількісні та якісні зрушення, мало місце невиконання основних завдань, намічених у 1953 р., з організаційно-господарського реформування матеріально-виробничої сфери українського села, як однієї з важливих складових піднесення аграрного виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Ковпак Л. В.** Участь України в реалізації проекту освоєння цілинних земель. Український селянин. 2001. Вип. 3. Спеціальний. С. 322–324.
2. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Москва: Политиздат, 1985. Т. 8. 542 с.
3. **Лубко І. М.** Спроби аграрних перетворень М. Хрущова та їх вплив на українське село (1953–1964 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаський нац. ун-т. Черкаси, 2002. 22 с.
4. **Марченко В. О.** Колгоспне виробниче життя селян Наддніпрящини у повоєнний період (1945 – поч. 1950-х рр.). Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Дніпропетровськ, 2011. Вип. 17. С. 97–192.
5. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Москва: 1968. Т. 4. С.23.
6. **Рибак В. І.** Соціально-побутова інфраструктура українського села. 1921–1991. К.-П.: Абетка, 2000. 304 с.
7. **Романюк І. М.** Українське село у 50-тих – першій половині 60-х рр. XX ст. Вінниця: Книга-Вега, 2005. 256 с.
8. Російський державний архів новітньої історії (далі – РДАНІ). Ф. 5. Оп. 24. Спр. 559.
9. РДАНІ. Ф. 5. Оп. 24. Спр. 559.
10. РДАНІ. Ф. 5. Оп. 45. Спр. 112.
11. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОВ). Ф. 1. Оп. 31. Спр. 68.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф.1. Оп. 31. Спр. 382.
13. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 57.
14. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 707.
15. ЦДАГОУ. Оп. 6. Спр. 3006.
16. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 3593.
17. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 708.
18. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 385 (Підрахунки автора).
19. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 8. Спр. 2330.
20. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 1256.
21. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 1256.
22. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 2201.

Надійшла до редкол.: 28.11.2019

Прорецензовано: 30.11.2019